

Przeszłość społeczna
Próba konceptualizacji

PUBLIKACJA PRZYGOTOWANA
PRZEZ KOMISJĘ ANTROPOLOGII PRADZIEJÓW I ŚREDNIOWIECZA
DZIAŁAJĄCĄ PRZY KOMITECIE NAUK PRA- I PROTOHISTORYCZNYCH PAN

KOMITET REDAKCYJNY:
ARKADIUSZ MARCINIAK — PRZEWODNICZĄCY
JAN MICHAŁ BURDUKIEWICZ
DOROTA CYNGOT
HANNA KOWALEWSKA-MARSZAŁEK
FRANCISZEK M. STĘPNIOWSKI
STANISŁAW TABACZYŃSKI
ANNA ŻALEWSKA

Przeszłość społeczna

Próba konceptualizacji

Redakcja: Stanisław Tabaczyński, Arkadiusz Marciniak,
Dorota Cyngot, Anna Zalewska

Wydawnicwo Poznańskie • Poznań 2012

© Copyright by Autorzy, 2012
© Copyright by Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o., Poznań 2012

Redakcja: Roman Bąk

Projekt okładki: Teresa Murak, Dariusz Wyczółkowski
Rzeźba: Teresa Murak, Chrystus Pantokrator 2010, Centrum Rzeźby Orońsko;
materiał: żeliwo, piasek; wym. średnica 2 m
Fotografia: Dariusz Zgutka

Komputerowe opracowanie okładki: Jacek Dudek

Praca współfinansowana ze środków PAN – Komisji Archeologicznej przy Oddziale Poznańskim PAN oraz Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.

Niniejszy projekt został zrealizowany przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej (Program Kultura 2007-2013). Publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autorów i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za umieszczoną w niej zawartość merytoryczną.

The project has been funded with support from the European Commission („Culture” 2007-2013). This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

DG Edukacja i Kultura

Program „Kultura”

archaeology in contemporary europe

professional
practices &
public outreach

ISBN 978-83-7177-791-2

Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o.
ul. Fredry 8, 61-701 Poznań,
Sekretariat: tel. +48 61 853-99-10, faks +48 61 853-80-75
Dział handlowy: tel. +48 61 852-38-44
<http://www.wydawnictwopoznanskie.com>
e-mail: sekretariat@wydawnictwopoznanskie.com

FRANCISZEK M. STĘPNIOWSKI

Archeologia starożytnego Bliskiego Wschodu

Archeologia starożytnego Bliskiego Wschodu (ang. *archaeology of the Near/Middle East*, niem. *Vorderasiatische Archäologie*, fr. *archéologie du Proche-Orient [Ancien]*, wł. *archeologia del Vicino Oriente [Antico]*, ros. *arheologiâ Drevnego Vostoka*) jest wyraźnie wyodrębnionym działem archeologii zajmującym się badaniem Bliskiego Wschodu (Azji Południowo-Zachodniej): Anatolii, Syro-Palestyny, Mezopotamii, Wyżyny Irańskiej i Wyżyny Armeńskiej, niekiedy łącznie z Półwyspem Arabskim. Wydzielenie to manifestuje się zarówno organizacyjnie (instytucje), dydaktycznie (kierunki studiów), jak i w czasopiśmiennictwie, piśmiennictwie i organizacjach międzynarodowych. O ile zakres terytorialny jest dość dokładnie ujęty i szeroko akceptowany, określenie ram chronologicznych może wynikać z lokalnych tradycji badawczych (np. z włączeniem lub bez epipaleolitu i neolitu czy kultur schyłku prehistorii). Niezależnie od takich odmienności, zrębem archeologii Bliskiego Wschodu pozostają badania rozwiniętych, zurbanizowanych cywilizacji dysponujących pismem, od schyłku IV tysiąclecia p.n.e. po podboje Aleksandra Wielkiego (archeologia Wschodu hellenistycznego i rzymskiego może być wyodrębniona lub wiązana z archeologią klasyczną; w przypadku Iranu i częściowo Mezopotamii uwzględnia się okresy partyjski i sasanidzki, do podboju arabskiego).

Obecność źródeł pisanych lokuje archeologię starożytnego Bliskiego Wschodu wśród archeologii „historycznych”. Choć występują one w różnych okresach i na różnych terenach z różną intensywnością, umożliwiają np. konstruowanie chronologii opartych na tekstach historiograficznych, interpretacje ikonografii z odwołaniem do tekstów literackich i religijnych, łączenie przekazu pisanego i archeologicznego w spójną narrację społeczno-polityczną i kulturową.

Początki archeologii starożytnego Bliskiego Wschodu sięgają lat 40. XIX wieku, gdy rozpoczęły się wykopaliska francuskie i brytyjskie na terenie stolic Asyrii – Dur-Szarrukin (Chorsabad), Kalchu (Nimrud) i Niniwy. Głównym celem tych badań było odsłonięcie monumentalnych pałaców królewskich i uzyskanie reliefów do zbiorów muzeów w Paryżu i Londynie. Od tamtych czasów –

prowadzonej prostymi metodami, niemal rabunkowej eksploracji – archeologia starożytnego Bliskiego Wschodu uległa (co oczywiste) istotnym przemianom, zarówno co do metod, jak i celów badań. Nie omawiając długiej, przebytej przez ponad 150 lat drogi, wskazać należy kilka głównych cech uprawianej w bliższych nam czasach i obecnie na Bliskim Wschodzie archeologii:

– Badania mają charakter „międzynarodowy” i tradycja ta sięga XIX wieku, podobnie do zjawisk związanych z Grecją, Rzymem i Egiptem. Obszar Bliskiego Wschodu, a szczególnie Mezopotamia, traktowany jest jako „kolebka cywilizacji”, a tym samym „wspólne dziedzictwo”. Dziś kwestionuje się nie tylko polityczny i historyczny kontekst takiego ujęcia, ale także jego prawomocność intelektualną. Przez długi czas badania wykopaliskowe prowadzili tu archeolodzy z Europy i Ameryki, większość znalezisk, dokonanych do lat 30.-40. XX wieku, znajduje się w tamtejszych muzeach. Mimo postępującej „emancypacji” – rozwoju lokalnych służb starożytności, kształcenia kadr i rozwoju badań, poziom i intensywność lokalnych przedsięwzięć archeologicznych są bardzo zróżnicowane – przewodzi niewątpliwie Izrael, utrwaloną tradycję własnej archeologii ma też Turcja, dalej wymienić można Syrię, Jordanię i Irak. Tak jak formowanie tych archeologii było wynikiem przemian politycznych w regionie (najpierw upadek Imperium Osmańskiego, a potem dekolonizacja po II wojnie światowej), tak i dziś jest to dziedzina bardzo zależna od sytuacji politycznej, czego dobitnym przykładem jest praktyczne zamknięcie Iranu dla archeologów zagranicznych i zaniechanie własnych badań po rewolucji islamskiej (do ok. połowy lat 90.), drastyczne ograniczenie badań w Iraku po kolejnych wojnach, z postępującą dewastacją i rabunkiem stanowisk.

– Dominującą formą stanowiska archeologicznego są *telle* (*tepe*, *höyük*) – „wzgórza”, powstałe z kolejnych nawarstwień osadniczych, sięgające nawet 40 m wysokości, co pozwala na budowanie długich sekwencji stratygraficznych i chronologicznych już dla jednego stanowiska. Problemem jest zwykle wielkość stanowisk (sięgająca kilkuset ha) – stąd istotną rolę odgrywa ich przedwykopaliskowe rozpoznanie i staranne planowanie prac, trwających niekiedy całe dziesięciolecia.

– Zmienia się sposób traktowania znajdowanych podczas wykopalisk tekstów (najczęściej zapisanych pismem klinowym na glinianych tabliczkach). O ile dawniej traktowano je jako „zewnątrzne”, „autonomiczne” źródła, dziś kładzie się nacisk na ich charakter także jako artefaktów – kontekst, sposób wykonania itp. Zauważyć można postępującą integrację i koordynację prac archeologów i filologów-historyków przy eksploracji i interpretacji znalezisk (choć nie wydaje się prawdopodobne odstępianie od specjalizacji, podziału na archeologów i – odpowiednio do języków – sumerologów, asyriologów i hetytologów).

– Choć istotny, lecz już nie dominujący, element archeologii starożytnego Bliskiego Wschodu stanowią „klasyczne” narracje polityczno-kulturowe (sekwencje etniczno-państwowe, rozwój i zasięg imperiów, zapożyczenia i kontak-

ty), coraz większy nacisk kładzie się na aspekty społeczno-gospodarcze (w ujęciu procesualnym). Bardzo ważne są tu kolejne rozważania – rekonstrukcje i wyjaśnienia – procesów neolityzacji, wraz z wprowadzeniem rolnictwa irygacyjnego, i urbanizacji (Childe'owskich „rewolucji”, neolitycznej i urbanistycznej), z uwzględnieniem niezwykle szerokiego spektrum źródeł, od obejmujących rozległe obszary surveyów osadnictwa, badań geoarcheologicznych i ekologicznych, po nowe (w postprocesualnym ujęciu „dyskursu władzy” – formowania i funkcjonowania elit) interpretacje architektury i ikonografii.

Dynamicznie postępuje też rozwój archeologii „pozastanowiskowej” (*off-site archaeology*), z zastosowaniem technik satelitarnych – wychwytuje się, mapuje i rekonstruuje nie tylko system osadniczy, ale także sieć drogową i kanały irygacyjne, co pozwala na znacznie lepszy niż dawniej opis starożytnego krajobrazu, oraz na rozpoznanie niedostępnych dziś lub słabo przebadanych regionów.

Polscy archeolodzy uczestniczą w badaniach starożytnego (przedhellenistycznego) Bliskiego Wschodu od 1974 roku (wykopaliska w Kalchu, Janusz Meuszyński), w latach 80. w ratowniczych projektach w Iraku, od końca lat 80. – w Syrii, po 2000 roku także w Iranie (w większości pod egidą Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW). Specjalizację w archeologii starożytnego Bliskiego Wschodu uzyskać można w Uniwersytetach Warszawskim i Poznańskim.

BIBLIOGRAFIA

Hole F.

1995 *Assessing the Past Through Anthropological Archaeology*, w: *Civilizations of the Ancient Near East*, J.M. Sasson (red.), New York, s. 2715-2727.

Masry A.H.

1981 *Traditions of Archaeological Research in the Near East*, „World Archaeology” 13/2, s. 222-239.

Matthews R.

2003 *The Archaeology of Mesopotamia. Theories and approaches*, London-New York.

Meuszyński J.

1977 *Odkrywanie Mezopotamii*, Warszawa.

Meyers E.M.

1997 *History of the Field*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, E.M. Meyers (red.), Oxford, t. 3, s. 37-42 (tamże artykuły dla poszczególnych regionów, różnych autorów, s. 42-81).

Pollock S., Bernbeck R. (red.)

2005 *Archaeologies of the Middle East. Critical Perspectives*, Malden-Oxford-Carlton.

Roaf M.

1998 *Mezopotamia*, b.m.w. (Bertelsmann/Świat Książki) [tytuł oryginału: *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*] (rozdział „Archeologia Bliskiego Wschodu”, s. 14-16).